PAP LEVENTE*

EGYHÁZATYÁK ÉS A MAGYAR KERESZT(Y)ÉN(Y)SÉG EREDETE A 17–18. SZÁZADI TÖRTÉNETÍRÁSBAN**

Kulcsszavak: *egyházttörténet, Debreceni Ember Pál, reformáció, egyházatyák*

A 17. század a magyar egyházi történetírás szempontjából rendkívül meghatározó jelleggel bírt. Az előző század történetírására rányomta bélyegét a mohácsi trauma. Mindenikben fontos elem ennek a traumának a megmagyarázása, a tragikus vereségre lehetőleg olyan válasz találása, ami semmiképpen nem terhelő az adott felekezetre: Isten akara, Isten verése egyrészt a papok vagy általában a klérus istentelen életmódja miatt, vagy éppen azért, mert Krisztus köntösét, az egyházat szétszaggatták a különböző reformokkal. Mindenik fél igyekezett a maga számára megfelelő narratívát hangsúlyozni. Ez a történetírás még egyáltalán nem vallási, egyházi történetírás, a mohácsi vészért való felelősség miatt egymásra való mutogatáson túl nem volt felekezeti jellege. A történetírás a századfordulón nagyobb változáson megy át mind kvantitatív, mind pedig tartalmi szempontból, egyrészt megnövekedik a történelmi jellegű művek száma (először protestáns oldalon, majd a század vége felé a katolikus oldalon is erőteljes számbeli növekedés észlelhető), másrészt az érdeklődés középpontjába kerülnek a protestáns reform történeti kérdései is, amelyek akarva-akaratlan vallási polémiához vezetnek. Az ez irányú változást két történelmi esemény befolyásolta.

Egyrészt a tridenti zsinat által megfogalmazott célkitűzéseknek megfelelően az 1600-as évek elején Magyarországon is fogantatosítottak intézkedéseket a katolikus megújulás szellemében. Az 1610-es évektől bevezetésre kerültek a legfontosabb egyházfegyelmi rendelkezések.¹ Az 1611-ben tartott nagyszombati tartományi zsinat fontos célkitűzései között szerepelt a tridenti zsinat határozatainak megvalósítása. Szintén ebben az időszakban térnek vissza a jezsuiták Magyarországra. A katolikus restauráció szinte természetes velejárója volt az egyre gyakoribb vallási viták irodalmi leképződése is. Pázmány Péter, a katolikus oldal egyik legelszántabb vallási restaurá-

* PAP Levente (1978), dr., klasszika-filológus, egyetemi docens, Sapientia EMTE.

** A *Clotbo* folyóiratban megjelenés alatt álló angol nyelvű tanulmány átdolgozott változata.

1 Zsinatok, egyházlátogatások, papnevelés stb.

tora és hitvitázója a *Tíz bizonyság* (1605)², valamint a *Kalauz* (1613)³ megírása közben a protestáns vallási reform történetéből történeti eseményeket is fel szeretett volna sorakoztatni érvei között, azonban konstataulta, hogy ilyen művekben nem bővelkedik sem a magyarországi, sem pedig az erdélyi történetírás. Információszerzésért Pázmány Istvánffy Miklós nádorhoz fordul, annak reményében, hogy történelmi művek hiányában ő első kézből adhat tájékoztatást, hiszen az események nagyobb részét személyesen átélte.⁴ A tőle kapott információkat beépíti mindkét művébe, ennek lényege, hogy a protestáns vallási reform nem más, mint a mohácsi vész okozta politikai instabilitás gyászos következménye. Nem annyira vallástörténeti szempontból lett érdekes az említett két pázmányi opus, hanem sokkal inkább azért, mert a vallási vita színterére emelte az egyháztörténetet. Protestáns oldalról is megpróbálták rekonstruálni a reformációs eseményeket, 1637-ben Iratosi T. János⁵ Pázmány adataira támaszkodva egy kicsit bővíti a reformáció történetét,⁶ igaz, hogy egészen máshogyan ecseteli a reformáció térnyerését, mint Pázmány: „Nála a főurak Mohács után nem az egyházi birtokokat ragadozták, hanem rájöttek, hogy a vereséget a »bálványozás«, vagyis a régi egyház bűnei okozták, továbbá »... látván ott [Mohácsnál – T. G.] az pispököknek s nevezet szerint Tomori Pál barátnak nagy veszedelem szerzését«, evangélikus prédikátorokat hívtak magukhoz.”⁷ Majd a következő évben megjelent prédikációs gyűjteményének előszavában továbbfűzi a gondolatmenet, miszerint valójában voltak egyházi birtokelkobzások, de ebben a főurakat egyáltalán nem a harácsolás, nem a kapzsiság ösztökelte, hanem sokkal inkább a katolikus papok harácsolásának megállítása, valamint azok becsületesebb elosztása.⁸ Úgy tűnik, hogy Pázmány reformációtörténeti érdeklődése új szintre emelte a protestantizmus történeti narratíváját. Pázmány lépése olyannyira meghatározó volt ezen a téren, hogy

- 2 PÁZMÁNY Péter: *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonytsága és rövid intés a török birodalomról és vallásról* (1605). S. a. r. ÁJKAY Alinka–HARGITTAY Emil. Közrem. BÁTHORY Orsolya–TÖMÖSVÁRY Emese. Universitas, Bp., 2001 (Pázmány Péter művei).
- 3 PÁZMÁNY Péter: *Hodoegus: Igazságra vezérő kalauz*. Kiad. KÖSZEGHY Péter, kísérő tanulmány: HARGITTAY Emil, Balassi Kiadó, Bp., 2000 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 32).
- 4 TÓTH Gergely: *A mellőzéstől a hitvitákra át a nagy egyháztörténetekig: a magyarországi reformáció a 16–18. századi történetírásban = Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Szerk. VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs. 409. A levél itt: NAGY Gábor: *Irrepserunt. Istvánffy Miklós levele Pázmány Péterhez a hitújítás magyarországi kezdeteiről*. Gesta VI(2006) 1. sz. 85–90.
- 5 IRATOSI T. JÁNOS–PERKINS, William: *Az ember életének bodogul való igazgatásának modgyarol* (1637)... Brevér Lőrinc, Lőcsén (Lőcse), 1683 (RMK I 670, RMK I 671, RMNY).
- 6 TÓTH: i. m. 415.
- 7 IRATOSI T. JÁNOS: *Az ember életének bodogul való igazgatásának modgyarol*... Lőcsén, 1637. A7r–A7v. Idézi: TÓTH: i. m. 415.
- 8 TÓTH: i. m. 415–416.

hosszú időn keresztül a protestáns írók sem tudták függetleníteni magukat attól: megpróbálták újra interpretálni vagy valami csekély adattal kibővíteni azt.⁹

A második, komoly befolyást jelentő esemény a protestáns vallások magyarországi üldözésének évtizedei, az 1670-es évek. A nagyméretű veszteségek a protestáns oldalt arra kényszerítették, hogy mintegy leltározzák, összegezzék az őket ért materiális és spirituális veszteségeket (templomok, iskolák, birtokok, lelkészek).¹⁰

Mindezek mellett az Európa-szerte nagy visszhangot kiváltó esemény, a protestáns lelkész-gályarabokkal történő embertelen bánásmód, fokozta az európai tudományos közvélemény – amúgy is már létező – érdeklődését a magyarországi és ezáltal az erdélyi reformáció története iránt.¹¹ Az első önálló egyháztörténeti munkát *Rudus redivivum* címen Pápai Páriz Ferenc írja 1684-ben.¹²

Pápai nyomdokain haladva, szintén külföldi biztatásra¹³ írja meg Debreceni Ember Pál¹⁴ *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania* című művét valamikor 1706 tájékán.¹⁵ A munka Debreceni idejében nem jelent meg, csak később, 1728-ban adta ki az utrechti professzor, Friedrich Adolph Lampe, Debreceni nevét mint szerzőjét mellőzve.¹⁶

A tudós református lelkész műve átfogó vallástörténeti munka, amely már nem egyszerűen a magyar reformáció történetét szeretné megírni, hanem azt az egyetemes keresztény egyház történetébe beleágyazva prezentálni, és a magyar kereszténység ókereszténykori¹⁷ eredetét bizonyítani.

Fontos kérdés már a mű legelején a magyar kereszténység kezdeteinek vázolása, az első caput címe: „A keresztény egyház pannóniai kezdeteiről szóló adatok a szent

9 Bővebben lásd: TÓTH: *i. m.* 416–417.

10 TÓTH: *i. m.* 417.

11 RITOÓK Zsigmondné: *Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratai*. Magyar Könyvszemle LXXXIX(1973) 2. sz. 175–185.; (1973) 3–4. sz. 364–376. 180–182, 185.

12 PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Rudus redivivum seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum juxta et Transylvanicarum inde a prima reformatione commentarii*. Cibinii, 1684 (RMK II. 1554). Magyarul: PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Romlott fal felépítése. (1685)*. közli THURY Etele. = *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Szerk. STROMP László. V. évfolyam. Bp., 1906. 129–181.

13 TÓTH Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2016. 96.

14 Bővebb életrajzi adatokat lásd: CSORBA Dávid: „*A sovány lelket meg-szépíteni*” *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*. Hernád kiadó, Debrecen, 2008 (Nemzet, Egyház, Művelődés 5.). 193–198.

15 *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania*. Friedrich Adolf Lampe, Jacob van Poolsum, Utrecht. 1728. DEBRECENI EMBER Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Ford. BOTOS Péter. S. a. r. DIENES DÉNES [et al.]. Hernád, Sárospatak, 2009.

16 A kérdés bővebb tárgyalását lásd RITOÓK: *i. m.* 175–185.

17 Az ókeresztény megneveléshez lásd: GÁSPÁR Dorottya: *Gondolatok a pannóniai ókereszténységről*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (1993) 1–2 sz. 5–23.

történelemből meríthetőek.”¹⁸ Itt a szkíták korai kereszténységével kapcsolatban így nyilatkozik: „Azt tartják, hogy Kr. u. 45 táján a szkíta apostoloknak Szent András hirdette az evangéliumot. Más egyháztörténeti írók közt tanúsítja ezt szent Jeromos A híres férfiakról című művében és Euszebiosz Egyháztörténetének 3, 1.1. fejezetében. Viszont vannak mások, akik úgy vélekednek, hogy ezeknek a szkítáknak szent Fülöp apostol hirdette az evangéliumot.”¹⁹ (Botos Péter fordítása saját javításokkal.)

Az idézett cím alatt nem ismerünk művet Jeromostól, azonban Massiliai Gennadius *De scriptoribus ecclesiasticis*²⁰ címmel folytatta Jeromos opusát, éppen ezért nem ritka a két mű ugyanazon cím alatt történő említése. Szent Jeromos *De viris illustribus* című művében keresve, sajnos, ilyen jellegű utalással nem találkozunk. Szent András életrajzát nem írta meg sem ő, sem a művét folytató Gennadius. Három alkalommal említi az apostol nevét, de egyszer sem ilyen szöveggörnyezetben.²¹ Egyszerűen mondhatnánk azt, hogy kacska. Az állításunk nagyjából igaznak tűnhetne, azonban mégis érdemes utánanéznünk, hogy miért is kerül elő Szent Jeromos neve ebben a kontextusban. Az egyházatya művére való hivatkozást közvetlenül követi Euszebiosz *Historia Ecclesiastica*²² című műve.²³ Ez logikus is, hiszen a szkíták apostoli kereszténységének elmélete nagyban Euszebiosz nevéhez fűzhető. Egyháztörténeti munkájában a következőket írja:

Egyfelől ilyen volt a zsidók helyzete, másfelől viszont Üdvözítőnk szent apostolai és tanítványai szétszóródtak az egész földkerekségen: a hagyomány szerint Tamásnak jutott Parthia, Andrásnak Szküthia, Jánosnak Ázsia, ahol is huzamosabb ideig tartózkodott, majd Efezusban halt meg. Péter valószínűleg Pontuszban, Galáciában,

18 *Fundamenta Ecclesiae Christianae in oris Pannonicis ex ipsa Historia Sacra hauri riqueunt.* DEBRECENI: i. m. 6.

19 *Circa annum enim Christi 45 (quadragessimus quintus) S. Andreas Apostolis (sic!) Scythias Evangelium predicasse perhibetur, teste inter alios S. Hieronimo de scriptoribus: Eccl. et Eusebio Histor. Eccl. 1.3. c. 1. Sed et Sanctus Philippus apostolus interius de Scythias evangelium Christi annuntiasset quibusdam existimatur.* DEBRECENI: i. m. 6.

20 Gennadius MASSILIENSIS: *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* = *Patrologiae cursus completus*. (a továbbiakban PL) 58. Series Latina. Kiad. J. P. Migne. Paris, 1847., 1059–1120.

21 *Vir. ill.* I. VII. XVIII. PL 23. 595–719.

22 EUSZEBIOSZ, *Historia Ecclesiastica*. = *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. 20. Kiad. J. P. MIGNE. (a továbbiakban PG) Paris, 1857. 9–909. Magyarul: *Euszebiosz egyháztörténete*. Ford. BAÁN István. Szent István Társulat, Bp., 1983. (Ókeresztény Írók)

23 Jeromos és Euszebiosz kapcsolatához lásd: Alfred SCHÖNE: *Die Weltchronik des Eusebios in ihrer Bearbeitung durch Hieronymus*. Weidemannsche Buchhandlung, Berlin, 1900. Giorgio BRUGNOLI: *Curiosissimus excerptor. Gli Additamenta di Girolamo ai Chronica di Eusebio*. ETS, Pisa, 1995. (Testi e studi di cultura classica 12); Stefan REBENICH: *Jerome. The Early Church Fathers*. Routledge, London–New York, 2002. 36–38.

Bithüniában, Kappadokiában és Ázsiában hirdette az igét a szór-
ványban élő zsidóknak, végül is Rómába jött és fejjel lefelé keresztre
feszítették, mivel ő maga kérte, hogy ekképpen szenvedhessen. Mit
mondjak Pálról, aki Jeruzsálemről Illíriáig hirdette Krisztus Evangé-
liumát, utóbb pedig Rómában Nero alatt vértanúságot szenvedett?
Ezt írja Origenész a „Teremtéshez” írt magyarázatának harmadik
kötetében. (Fordította Baán István.)²⁴

Euszebiosz állítása szerint az információt ő maga is Origenésztől veszi, ezt azon-
ban, mivel az eredeti origenészi mű nem maradt fenn, akár el is hihetjük, de nem
szabad szem elől téveszteniünk Hervé Inglebert állítását, miszerint valójában a külön-
böző nagy nevű elődökre való utalás Euszebiosznál nem más, mint a történetírói
műveltség fitogtatása és saját művei hitelességének a bizonyítása.²⁵ Ebben a kontex-
tusban valósnak fogadhatjuk el Harnack korábbi megállapítását, miszerint az idézett
helyet valójában nem közvetlen Origenésztől, hanem a hagyományból, a keresztény
*paradosis*ból meríti.²⁶ És mindehhez még érdemes azt is hozzátenni, hogy maga
Origenész is nagyon sokat merített ebből a *paradosis*ból.²⁷

Ha az ókereszténykori forrásainkat vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy Szent András
szkítiai²⁸ apostolkodásának hagyománya az első században teljességgel hiányzott. A
második században már vannak adataink Szent András apostolkodásával kapcsolat-
ban, ez azonban Patraszhoz, keresztre feszítésének helyszínéhez köthető, ahol ebben
az időszakban ki is alakul az apostol különleges kultusza is. Nagyobb változás valójá-
ban a 3. században következik be, amikor egyre több, az apokrif irodalomhoz sorol-
ható mű jelenik meg. Ezeknek elsődleges céljuk a hivatalos egyházi hagyománnyal
párhuzamos vallási hagyományok megteremtése a különböző eretnek mozgalmak
régiségének és igaz keresztény tanításának bizonyítására.²⁹

24 Euszebiosz egyháztörténete; ford. BAÁN István; Szt. István Társulat, Bp., 1983 (Ókeresz-
tény Írók).

25 Hervé INGLEBERT: *Les Romains chrétiens face à l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et
romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles)*. Institut des Études Augus-
tiniennes, Paris, 1996. 170.

26 Adolf HARNACK: *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahr-
hunderten*. I-II. Bd. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1906. I. 109–110. II. 548.

27 Nelu ZUGRAVU szerk.: *Izvoarele istoriei creștinismului românesc/Fontes historiae Daco-
romanae Christianitatis*. EUAIC, Iași, 2009. (Bibliotheca Patristica Iassensis) 38.

28 Nelu ZUGRAVU: *Apostolatul Sfântului Andrei în „Sciția”. Geneza și evoluția unei tradiții*.
Memoria Antiquitatis, XX. (1995). 215–238.

29 Nelu ZUGRAVU: *Geneza creștinismului popular al românilor*. Inst. Român de Tracologie, Buc.,
1997. (Bibliotheca Thracologica) 146.

Debreceni számára a magyarok apostolkori kereszténységének a bizonyításában továbbra is Szent Jeromos a legmegbízhatóbb szerzők egyike. Pár sorral a korábban idézett szövegrészt követően egy nagyobb részt szentel az egyházatyának:

„Szent Jeromos, aki 420-ban költözött el az Úrhoz, nemzetiségére nézve pannóniai volt, jóllehet egyesek szerint dalmát lehetett, és az ő szülővárosa a Sabaria folyónál lévő Stridon volt, amint Bruno is állítja Cluverius Geográfiájában, vagy amint a művelt jezsuita írja a *Dissertatio Paralipomenica rerum memorabilium Hungariae* című művének 1699-ban Nagyszombatban kiadott példányának a 20. oldalán: »a Mura és a Dráva folyók között található Csáktornya vár közelében«. Petrus Bertius a *Tabula Geographica in descriptione Regni Hungariae* amszterdami kiadásának a 472. oldalán írja Szent Jeromos születésének helyéről: »Majdnem ugyanazon a vidéken, ti. Székesfehérvárhoz közel helyezkedik el Szent Jeromos szülővárosa, Stridon«. Melchior Inchofer az *Annales Hungariae*-ben a 304-es évnél mondja, hogy Szent Jeromos, a nagy egyháztanító Stridonban született, ez pedig alig egy napi járásnyira van Sabariától. Ez egy ismert nevű város Magyarországon. Vajon ki gondolhatná azt, hogy az a krisztusi lelkülettel és az Ő hitének a terjesztésével eltelt szent férfiú ne hirdette volna Krisztus evangéliumát magyar honfitársainak Pannóniában, akik 380-ban telepedtek oda, és 445-ig ott éltek? Hogyha életének valamennyi részét hazájában, ti. Pannóniában töltötte, mivel ugyanis keleten, Szíriában és Kánaán földjén (ahová hazájából elvándorolt), elsősorban Betlehemben nagyon sok évet töltött, imák, zsoltárok és szent tekercsek fordításának és magyarázatának szentelve magát? Éppen ezért a korábban már említett *Paralipomenica rerum memorabilium Hungariae* folytatásában Szent Jeromos egyháztanítót, a szentírás fordítóját a magyar korona szerzői és írói ábécésorrendbe állított és 1700-ban Nagyszombatban kiadott névjegyzékében a h betűnél, a 10. névjegyzék 16. oldalán tüntette fel. És bizonyára Szent Jeromos idejében már igen messzire elterjedt a keresztény hit, éppen ezért említi ő maga igen lelkesen ujjongó szívvel a Laetához írt levelében: »Már a városban is elszigetelődve vergődik a pogányság... Már az egyiptomi Serapis is keresztény lett. A gázai Marnas bezárva gyászol, és méltán retteg temploma lerombolásától. Indiából, Perzsiából és Etiópiából naponta monachusok tömege érkezik. Armenia lerakta tegezét, a hunok zsoltárt tanulnak. Scythia hidegét a hit melege hevíti, a géták aransárga és szőke serege templomsátrat hordoz magával, és mivel ugyanazt a hitet vallják,

ezért ellenünk talán egyenlő csatasorban harcolnak«.”³⁰ (saját fordítás).³¹

Az idézett rész lényegi összefoglalása a következők szerint lehetne: Szent Jeromos, mivel Stridonban született, és itt élt egy ideig Pannóniában (vagy a közvetlen szomszédságában), nem lehet, hogy ne hirdette volna honfitársai között az Isten ígét, annál is inkább, mert a hunok³² több, mint 65 évig itt telepedtek meg. És hogy Jeromos számára sem volt mindegy, bizonyítja ujjongása, amely a Laetához írt levélben fellelhető.

Szent Jeromos szülővárosának, Stridonnak földrajzi beazonosítása mind a mai napig nyitott kérdés. Ma már azonban valószínűnek látszik, hogy Dalmácia, és nem Pannónia provincia,³³ egyik településéről van szó. Földrajzi fekvésének a meghatározásában nagyon sok vita folyt és még folyik, olykor nem minden érdelemről mentes-

30 *Sanctus Hieronymus, qui An[no] 420. migravit ad Dominum, natione Pannonus fuit, licet juxta quosdam Dalmata: ejusque patria dicitur fuisse Stridon ad Sabariam Flumen ut Bono in Geograph[ia] Cluverii ait: velut Scriptor eruditus Romanae Communionis x pag[ina] 20. Edit[a] Tyrnav[iae] An[no] 1699. habet intra Muram et Dravum fluvios prope arcem Csah-Tornya. Petrus Bertius in Tab[ula] Geogr[aphica] in descriptione Regni Hungariae pagina 472 Edit[a] Amstelod[ami] ita scribit de patria Sancti Hieronymi: In eodem penetractu, propevidelicet Albam Regalem, est Stridon Sancti Hieronymi Patria. Malchior Inchoffer, in Annalibus Hungariae ad annum 304 ait S[anctum] Hieronymum Magnum Ecclesiae Doctorem, natum Stridone, qui locus vix diei itineris distat Sabaria, quod noti nominis in Hungaria est oppidum. An vero quis cogitare possit Sanctum illum virum Zelo Christi et ejus fidei propagandae plenum, non predicasse Evangelium Christi suis Sympatriotis Ungaris in Pannonia An(no) Christi 380 sedes figentibus et ibidem Anno Christi 445 habitantibus? Si quidem aliquam vitae suae partem in Patria sua, Pannonia videlicet, transegerit, cum permultos ad Orientem in Syria et Chananis terra (quo ex Patria migraverat) Betlehemi praeprimis exegerit annos, orationibus hymnis ac Sacris voluminibus vertendis acenarandis vacans? Qua de causa suparamemoratae Paralelipomenicae rerum memorabilium Hungariae Dissertationis Martinus Szentivánii, e societate Jesu in continua(tione) Dissertationis ejusdem Sanctum Hieronymum interpretem Sanctae scripturae et Doctorem Ecclesiae Catholico Authorum et Scriptorum sub corona Hungariae ordine Alphabetico digesto inseruit ad lit. H. Catalog[us] X. pag[ina] 16. edita Tyrnaviae Anno 1700. Atque omnino difussa jam latissime aetate Sancti Hieronymi Christiana Religio, prout ipse suavissime, cum exultatione cordis, recenset in Epistola ad Laetum: Solitudinem inquit patitur et in urbe (i. e. Roma) gentilitas deposuit pharetras Armenius HUNNI discunt psalterium, scythiae frigora fervent calore fidei, Getarum rutilus et flavus exercitus Ecclesiarum circumfert tentoria, et ideo forsitan contra nos aequa pugnantia, quia pari Religione confidunt. DEBRECENI: i. m. 6–7.*

31 Ezzel összevetve: BOTOS: i. m. 15–16.

32 BÓNA István–CSEH János–NAGY Margit–TOMKA Péter–TÓTH Ágnes–ZIMONYI István szerk.: *Hunok – gepidák – langobardok*. Balassi Kiadó, Bp., 1993. [https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/hunok-gepidak/ch01s02.html]

33 Pannónia ókeresztény történetéhez lásd: GÁSPÁR i. m. 5–23.

sen.³⁴ A legnagyobb gond, hogy a különböző írott forrásokat nem támasztja alá semmilyen régészeti lelet. Stridon pannóniai elhelyezése valójában a 15. századra nyúlik vissza, amikor is a Cillei grófok pálosokat telepítettek birtokukra.³⁵ Az itt megtelepedett szerzeteseknek pedig kapóra jött, hogy valahol ezen a vidéken született a rend alapítójának, Remete Szent Pálnak első életrajzírója, Szent Jeromos is. És ha már nem lehet pontosan tudni, hol is volt Stridon, miért ne lehetett volna éppen Pannóniában, és így a híres előd tekintélye növelhette a szerzetesi közösség belső és külső pozitív imázsát. Mivel a várost 378–379 tájékán lerombolták a gótok,³⁶ a 380 tájékán a vidékre benyomuló és megtelepedő hunok nem sokat láthattak a városból vagy annak lakóiból. Jeromos életrajzát fellapozva azt is láthatjuk, hogy 380-ban még Közel-Keleten tartózkodik³⁷, 381-ben a konstantinápolyi zsinatra utazik³⁸, 382 és 385 között Rómában van³⁹, majd 385-ben visszautazik a Szentföldre, és 386-ban Betlehemben telepedik le, ahol élete végéig élt.⁴⁰ Mindezeket egybevetve láthatjuk, elég kevés a valószínűsége, mondhatjuk azt is, hogy lehetetlen lett volna Jeromosnak, a Debreceni E. P. által megadott időkeretben a hunok között az Úr igéjét hosszabb ideig hirdetni.⁴¹

A pannóniai és egyáltalán a kelet- és délkelet-európai provinciák tekintetében igen nagy gond volt a nyelvi akadály, hiszen az itteni provinciák lakóinak többsége nem beszélt sem latinul, sem pedig görögül. Az apostolokat leszámítva, akik megkapták a nyelveken való beszélés ajándékát (közülük azonban itt nem térített egy sem), igencsak gond volt a regionális nyelven történő hittérítés. A kelta nyelv kivételével nincs bizonyíték regionális nyelveken való prédikálásra.⁴² Pannónia esetében felmerülhet, hogy Jeromos anyanyelvén, az illíren hirdethette Isten igéjét, azonban nagy

34 Francesco BULIC: *Stridone luogo natale di S. Girolamo*. = *Miscellanea Geronimiana. Scritti varii pubblicati nel XV centenario dalla morte di San Girolamo*. Szerk. Vincenzo VANNUTELLI. Tipografia Poliglotta Vaticana, Roma, 1920. 253–330. Rafko VALENČIČ: *Sveti Hieronim – mož s Krasa. Prispevek k ubikaciji Stridona, rojstnega Krajasv. Hieronima*. [St. Jerome – the man from the Karst. A Contribution to the Ubiety of Stridon, Birtholace of St. Jerome] Družina, Ljubljana, 2007. 74–76.

35 Uo.

36 *Vir. ill.* CXXXV. 1–5. *Hieronymus patre Eusebio natus, oppido Stridonis, quod a Gothis eversum, Dalmatae quondam Pannoniaeque confinium fuit, usque in praesente mannum, id est, Theodosii principis decimum quartum, haec scripsi...* PL 23. 755.

37 REBENICH: *i. m.* 6–10.

38 REBENICH: *i. m.* 10–14.

39 REBENICH: *i. m.* 15–20.

40 REBENICH: *i. m.* 20–29.

41 A hunok között végzett keresztény missziókról lásd: Edward Arthur THOMPSON: *Christian Missionaries Among the Huns*. Hermathena (1946) 67 sz. 73–79.

42 Ursula MAIBURG: „Und bis an die Grenzen der Erde...” JAC 26(1983) 38–53. 49.

sikere ennek sem lehetett, hiszen az első századokban alig pár százra volt tehető a keresztény lakosság száma a provinciában.⁴³

Továbbá érdemes szemügyre vennünk azt is, hogy az idézett, Laetához írt passzuson kívül még milyen helyeken találunk a hunokra utaló *hieronymusi* locust.

Minden helyen megfordult: Tamással Indiában, Péterrel Rómában, Pállal Illyriában, Titusszal Cretán, Andrással Achaiában, minden egyes apostollal és apostoli férfiúval együtt ott volt minden egyes helyen.⁴⁴ (Takács László fordítása)⁴⁵

... Megborzad a lélek, ha korunk katasztrófáit sorra veszem: hús, vagy még több éve már, hogy Constatinopolis és a Iuliusi Alpok közt nap nap után római vér folyik. Scythiát, Thraciát, Macedóniát, Thessaliát, Dardaniát, Daciát, Epirust, Dalmatiát és egész Pannóniát gótok, sarmaták, kvádok, alánok, hunok, vandálok, markomannok pusztítják, rabolják, fosztogatják. Hány matrónából, Isten hány szűzéből és hány nemes előkelő testből űztek gúnyt ezek a vadállatok! Püspököket vetettek fogságba, presbiterek és különböző szolgálatokat teljesítő papokat gyilkoltak le, lerombolták a templomokat, Krisztus oltárainál abrakoltatták lovaikat, kiásták a vértanúk maradványait, „mindenféle gyász mindenféle jajszó, meg halál ezer arca”. A római világ pusztul, felemelt fejünk mégsem hajol meg.

Mit gondolsz, hogy érzik magukat a corinthusiak, athéniek, spártaiak, arcadiaiak és egész Görögország, akiknek barbárok parancsolnak? Bizony csak néhány várost emlegettem, melynek egykor igen jelentős hatalma volt.

Ezek a bajok – úgy tűnt – nem fenyegették a Keletet, csak a hírek verték le. Íme, az elmúlt évben a Caucasus legtávolabbi szirtjeiről nem Arabia, hanem észak farkasai zúdultak ránk, s rövid idő alatt hatalmas tartományokon vágtaztak keresztül. Hány monostort foglaltak el, hány folyó vize változott meg az emberi vértől! Ostrom alá vették Antiochiát és a többi várost, melyek mellett a Halys, a Cydnus,

43 GÁSPÁR: *i. m.* 18–19.

44 *In omnibus locis uersabatur: cum Thoma in India, cum Petro Romae, cum Paulo in Illyrico, cum Tito in Creta, cum Andrea in Achaia, cum singulis apostolis et apostolicis uiris in singulis cunctisque regionibus.* Ep. LIX. (Ad Marcellam de quinque novi testamenti quaestionibus) 4. 4. CSEL 54 546–547.

45 ADAMIK Tamás, PUSKELY Mária, TAKÁCS László ford.: *Szent Jeromos: Levelek I–II.* Szenzár, Bp., 2005.

az Orontes és az Eufrates folyónak. Nyájokban terelték a rabokat. Arabiát, Phoenixet, Palestinát és Egyiptomot a félelem ejtette foglyul.

„Ámde ha száz torkom, száz nyelvem volna, s a hangom
vasból lenne, se győzném mind szóval kifejezni
hány bűn létezik...”⁴⁶ (Takács László fordítása)

Már az egyiptomi Serapis is keresztény lett. A gázai Marnas bezárva gyászol, és méltán retteg temploma lerombolásától. Indiából, Perzsiából, és Etiópiából naponta monachusok tömege érkezik. Armenia lerakta tegezét, a hunok zsoltárt tanulnak. Scythia hidegét a hit melege hevíti, a géták aranysárga és szőke serege templom-sátrat hordoz magával, és mivel ugyanazt a hitet vallják, ezért ellenünk talán egyenlő csatasorban harcolnak.⁴⁷ (Puskely Mária fordítása)

46 *Horret animus temporum nostrorum ruinas persequi. Viginti et eo amplius annis unt, quod inter Constantinopolim, et alpes Julias, quotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Dardaniam, Daciam, Thessalam, Achaiam, Epiros, Dalmatiam, cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Hunni, Wandali, Marcomanni vastant, trahunt, rapiunt. Quotmatronae, quotvirgines Dei, et ingenua nobiliaque corpora, his belluis fuere ludibrio? Capti Episcopi, interfecti Presbyteri, et diversorum officia Clericorum. Subversae Ecclesiae, ad altaria Christi stabulatio qui, Martyrum effossae reliquiae: ubique Luctus, ubique gemitus [pavor], et plurima mortis imago (Ex Virg. Aeneid. 2). Romanus orbis ruit, et tamen cervix nostra erecta non flectitur. Quid putas nunc animi habere Corinthios, Athenienses, Lacedaemonios, Arcadas, cunctamque Graeciam, quibus imperant Barbari? Et certe paucas urbes nominavi, in quibus olim fuere regna non modica. Immunis ab his malis videbatur Oriens, et tantum nuntiis consternatus. Ecce tibi anno praeterito ex ultimis Caucasi rupibus immissi in nos, non jam Arabiae, sed Septentrionis lupi, tantas brevi provincias percurrerunt. Quot monasteria apta? quanta fluviorum aquae humano cruore mutatae sunt? Obsessa Antiochia, et urbes reliquae, quas Halis. Cydnus, Orontes, Euphratesque praeterfluunt. Tractigregescaptivorum: Arabia, Phoenixe, Palaestina, Aegyptus timore captivae. «Non mihi si linguae centum sint, oraque centum, Ferrea vox, Omnia poenarum percurrere nomina possim (Virgil. 6. Aeneid.). Ep. LX. 16. 1–5. (Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani) CSEL 54. Kiad. Isidorus HILBERG. Bécs, 1910. 570–571.*

47 *Iam et Aegyptius Serapis factus est Christianus; Marnas Gazae luget inclusus et euersionem templi iugiter pertremescit. De India, Perside et Aethiopia monachorum cotidie turbas suscipimus; deposuit faretas Armenius, Huni discunt psalterium, Scythiae frigora feruent calore fidei: Getarum rutilus et flavus exercitus ecclesiarum circumfert tentoria et ideo forsitan contra nos aequa pugnatacie, quia pari religione confidunt. Ep. CVII. (Ad Laetam de institutione filiae) 2. 3. CSEL 55. 292.*

Mit tegyünk, ha Scythia fagya fenyeget vagy az Alpok hava, amit nem két vagy három tunika, de még az állatbőrök is alig enyhítenek?⁴⁸ (Takács László fordítása)

Mert sem Britannia, ez a zsarnokokat bőven termő provincia, sem Scythia népei, sem a karéjban egészen az óceánig lakó barbár törzsek nem ismerték Mózeszt és a prófétákat.⁴⁹ (Takács László fordítása)

A szöveghelyeket végigolvasva valójában nem tűnik úgy, mintha nagyon pozitív véleménye lenne Jeromosnak a hunokkal kapcsolatban: valósággal beleborzong, ha az azok által végbevitt gaztettekre gondol, retteg a fenyegető hun inváziótól, hun hordákról beszél. Egyedül a Debreceni E. P. által is idézett, Laetához intézett levélben említi a hunokat, mint akik már zsoltárt énekelnek. Efelől is kételkednünk kell, hiszen nemhogy tárgyi, de még irodalmi bizonyítékaink is szűkösek a hunok keresztény voltával kapcsolatban.

Szent Jeromos földrajzi ismereteit és koncepcióját elemezve Susan Weingarten állítja, hogy az ókeresztény szerző földrajzi koncepciója korábbi római auktorok művein, elképzelésein alapszik. Ebből kiindulva, Jeromos megteremt egy új, keresztény világnézetet, amelyben az *umbilicus terrestris* már nem Róma, hanem Jeruzsálem vagy Betlehem. Annak ellenére, hogy a középkorban oly népszerű Jeromos-térképnek valójában semmi köze Szent Jeromoshoz⁵⁰, az egyházatya kellett, hogy rendelkezzen valamilyen lineáris ábrázolású késő császárkori térképpel, valami, a *tabula peutingeriana*hoz hasonló *itinerarium pictum*mal.⁵¹ Annál is inkább, mert általában a különböző, birodalmon kívüli népek bemutatásakor a felsorolásban mintegy a lineáris térkép útvonalát követve, keletről nyugat irányban (a népvándorlás útvonalának megfelelően is) veszi számba a népcsoportok szállásterületét, országát (LX. levél *Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Dardanium, Daciam...*). Mindez arra enged következtetni, hogy valójában a szkíták és itt áttételesen hunok nem Pannóniában vannak, hanem valahol a Kaukázus környékén, hiszen az örmények után szerepelnek a felsorolásban, és őket olyan népek követik, akik közelebb vannak (legalább is térképen) a

48 *Quid, in Scythiae frigora sint et Alpinae niues, quae non duabus et tribus tunicis, sed uix pecudum pellibus repelluntur?* Ep. CXX. (Ad Hedybiam de quaestionibus duodecim) 1. 14. CSEL 55. 478.

49 *neque enim Britanni, fertilis prouincia tyrannorum, et Scythiae gentes omnes que usque ad oceanum per circuitum barbarae nationes Moysen prophetas que cognouerant.* Ep. CXXXIII. (Ad Ctesiphontem) 9. 4. CSEL 56 255.

50 Susan WEINGARTEN: *The Saint's Saints: Hagiography and Geography in Jerome*. Brill, Leiden. 2005 (Ancient Judaism and Early Christianity). 205.

51 WEINGARTEN: *i. m.* 201–204.

központhoz, Rómához (*Armenius, Huni discount psalterium, Scythiae frigora feruent calore fidei: Getarum rutilus...*)

A hunok igen barbár népként való történelmi megítélésében nagy szerepe van a késő császárkori *Ammianus Marcellinus*nak, aki külön fejezetet szentel történeti munkájában a hunoknak, és részletesen ír róluk, általában negatív színben mutatva be őket, mint a barbarizmus, a kegyetlen keleti vándornépek non plus ultráját.⁵² Mind ezt tette úgy, hogy ő maga életében egyetlen hunt sem látott.⁵³ Egyik legnépszerűbb, a jelen korig divatos amianusi *urban legend* éppen a hunok táplálkozásához kapcsolható, miszerint (félig) nyers hússal táplálkoznak.⁵⁴ Jeromos ismerte és használta Ammianust, éppen a hunok furcsa táplálkozási szokása kapcsán (*semicrudis caro*).⁵⁵ Tehát Jeromos nem rendelkezett (amint fentebb rámutattunk, nem is rendelkezhetett) saját tapasztalatból származó képpel a hunokról, hanem az irodalmi hagyományból táplálkozott e tekintetben is. Továbbá jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy a hunok (és szkíták) kereszténységével kapcsolatosan milyen információi lehettek. Amint már korábban utaltunk rá, egyrészt az Origenész–Euszebiosz–tengelyen beazonosítható a 3–4. századi *paradosis* ismerete, azonban ennek egy közelebbi kapcsolata is kimutatható. Ismert, hogy *Nolai Paulinus* és Jeromos közeli kapcsolatban voltak, ennek alapján feltételezhető, hogy Jeromos ismerte Paulinus munkáit. Paulinusnak egy további keresztény főpap barátja is volt *Nicetas*⁵⁶ személyében.⁵⁷ Paulinus többször is említi Nicetast, elbocsátó levélben búcsúzik tőle a 17.⁵⁸ és a 27.⁵⁹ *Carmen*ben.

52 Ammianus történeti művének aktuálpolitikai célzatosságát a hunokkal kapcsolatosan Diederik Burgersdijk cikke meggyőzően kimutatta megjegyezve: „he creates the image of an enemy that the Romans had not known before, which we may view in the light of alterity: the creation of strangeness in order to corroborate specific ideological purposes”. Diederik BURGERSDIJK: *Creating the Enemy: Ammianus Marcellinus’ Double Digression on Huns and Alans (Res Gestae 31.2)*. Bulletin of the Institute of Classical Studies 59(2016). 1 sz. 111–132. 128.

53 WEINGARTEN: *i. m.* 179–180.

54 Innen született a későbbi városi legenda, amelyet később a hun–magyar eredetelméletnek megfelelően, továbbfejlesztve, a magyarokra alkalmaztak: nyereg alatt puhított húst ettek.

55 WEINGARTEN: *i. m.* 179–180.

56 Nicetashoz bővebben: Andrew E. BURN: *Niceta of Remesiana: His Life and Works*. CUP, Cambridge, 1905. újabban: Dennis E. TROUT: *Paulinus of Nola: Life, Letters, and Poems*. University of California Press, Oakland, 1999.

57 Két alkalommal is felkereste Paulinust Itáliában 400 és 403-ban. Nicetas és Nolai Paulinus kapcsolatához lásd bővebben: Carmen Angela CVETKOVIĆ: *Niceta of Remesiana’s Visit to Nola: Between Sacred Travel and Political Mission = Episcopal Networks in Late Antiquity: Connection and Communication Across Boundaries*. Carmen Angela CVETKOVIĆ–Peter GEMEINHARDT szerk. De Gruyter, Berlin–Boston, 2019. 180.

58 Paulinus NOLANUS, *Carmen XVII.* = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. 30. Kiad. Wilhelm von HARTEL. F. TEMPSKY, Bécs, 1894. (a továbbiakban CSEL) 81–96.

59 Paulinus NOLANUS, *Carmen XXVII.* CSEL 30. 262–291.

Ez utóbbiban kitér arra, hogy a püspök milyen áldásos hittérítői munkát végez a barbárok között, többek között a szkíták között is. Mellőzve a *Carmen* interpolációja körüli vitákat⁶⁰, és a teljes művet paulinusnak fogadva el, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Kirstein megállapítását, miszerint Nicetas térítőmunkája és annak területi, illetve nemzeti megjelenítése nem más, mint egy szokásos retorikai közhely a más, az idegen megjelölésére. A szkíta név használata itt valójában az elmaradottság, a primitív életmód irodalmi megfelelőjét jelentette.⁶¹ A szöveghely alapján semmiképpen nem állítható, hogy Nicetas a szkíták között valós és áldásos hittérítő tevékenységet fejtett volna ki, hanem sokkal inkább a toposz használatával a derék püspök érdemeit szeretne volna tovább erősíteni.

E. A. Thompson egy rövid tanulmányban elemezte a hunok közt megtörtént esetleges hittérítő munkák sikerességét és azok valós alapját. Jelen írásunk vizsgálataival kiegészítve, egészen valósnak, megalapozottnak tűnik már az akkori összegzése: „Neglecting then the vague and rhetorical phrases of Jerome, Orosius and Theodoret, we may conclude that throughout the fifth century the Huns as whole remained pagan and the few individuals whom we know to have been converted appear to have had particularly close relation with the Romans...”⁶²

Ezzel is kiemelte, hogy a keresztény hitet a föld legvégső határáig már kiterjesztették. Amint Róma hatalma kiterjed az egész *orbis terrarumra*, úgy a kereszténységnek sem szab határt sem földrajz, sem pedig náció, mert az kiterjed *egészen a föld határáig*.⁶³ Mindez szépen hangzott, annak ellenére, hogy a valóság egészen mást mutatott. Azonban a korai kereszténységnek is megvolt a saját földrajzi koncepciója, amely nem sokban különbözött a római császárságkor olykor propagandisztikus földrajzszemléletétől, hanem *mutatis mutandis* átültette a saját retorikájába az adott helyzetnek megfelelően, és már nem a pogány Róma nagyságát, hanem a keresztény hit és Isten dicsőségét hirdetik.⁶⁴

Mindezek után azt is állíthatjuk, hogy az a lángoló keresztény hit, amelyről Jeromos levelében beszél, valójában nem létezett, hanem csak a retorikában élt, mint igen hangzatos toposz. Ez a toposz pedig kapóra jött a vallási villongások korszakában,

60 Vö. Robert KIRSTEIN: *Paulinus Nolanus, Carmen 17 = Chresis. VIII. Bd. Die Methode Der Kirchenvater Im Umgang Mit Der Antiken Kultur*. Kiad. Christina GNILKA. Schwabe, Basel–Berlin, 2001. és Hermann TRÄNKLE: *Vermeintliche Interpolationen bei Paulinus von Nola*. Hermes CXXX(2002). 3. sz. 338–361.

61 KIRSTEIN: *i. m.* 214.

62 THOMPSON: *i. m.* 73–79. 77.

63 ApCsel. 1,8. *Káldi-Neovulgáta Biblia*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Bp., 1997. [<https://szentiras.hu/KNB/Csel>] vö. MAIBURG: *i. m.*

64 Vö. GRÜLL Tibor: *Orbem terrarum subicere. Világbirodalmi törekvések és földrajzi ismeretek az ókori Rómában*. Ókor XVII(2018). 1. sz. 59–77.

hiszen nem mellékes kérdés, hogy *hol volt a ti egyházatok a Luther előtt?*⁶⁵ Protestáns oldalról erre a kérdésre egyik kézenfekvő válasznak tűnt annak hangsúlyozása, hogy az adott nép, jelen esetben a magyarok (a 17–18. században is még általánosan elfogadott szkíta–hun–magyar rokonságnak⁶⁶ megfelelően) már az apostoli korban kereszténnyé váltak, és a magyarok valójában a keresztény hitet nem a római pápán keresztül, hanem már eredendően, az apostoloktól megkapták, a reformátusok pedig ennek a hitnek folytatói.

Tehát alapvetően két ok miatt igyekszik a magyar kereszténység időhatárát minél tágabbra kitolni: egyrészt az Európában hosszú időn át kakukktójságnak tekintett magyarok is beállnak az apostoli kereszténységgel büszkélkedő népek sorába, másrészt az apostoli kereszténység bizonyossága pedig nagyon jól beillett a Kocsi Gergő János neve által fémjelzett, és Debreceni által továbbvitt „*tisztább hitű István*” és a „*görög térítés*” teóriájába.⁶⁷

Mindezen célkitűzések elérésben a leghitelesebb, mindkét oldal számára elfogadható tekintélyként az egyházatyákat hívták segítségül – köztük Szent Jeromost is –, a kitűzött célnak megfelelően interpretálva azok szövegeit.⁶⁸

CHURCH FATHERS AND THE ORIGINS OF HUNGARIAN CHRISTIANITY IN 17-18TH CENTURY HISTORIOGRAPHY

Keywords: Church History, Pál Debreceni Ember, Refomation, Church Fathers

In the 17-18th centuries the interest for works concerning the history of Protestantism in Hungary and Transylvania has increased. Such an opus is the *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania* (1706) by Pál Debreceni Ember. The author of this ecclesiastical history not only presents the history of the Reformed Church in Hungary, but he also tries to

65 S. J. BARNETT: *Where Was Your Church before Luther? Claims for the Antiquity of Protestantism Examined*. Church History LXVIII(1999) 1. sz. 14–41.

66 GOMBOCZ Zoltán: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*. Nyelvtudományi Közlemények XLV(1917–1920) 2–3. sz. 129–195. és XLVI(1923–1927) 1.sz. 1–34. KORDÉ Zoltán: *Hun-magyar azonosság = Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk. KRISTÓ Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994. 274–275. BOROVSKY Samu: *A hun-magyar rokonságról*. Ethnographia/A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. V(1894). 1. sz. 96–102. HÓMAN Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Bp., 1925. (Reprint: Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003.)

67 Bővebben itt: TÓTH: *i. m.* 2016. 77–103.

68 Már maga Kálvin is előszeretettel használta az ókeresztény írók szövegeit, magát Eusebioszt is, saját vallási meggyőződésének, teológiai tanításának alátámasztására. Vö. Irena BACKUS: *Calvin's Judgment of Eusebius of Caesarea: An Analysis*. The Sixteenth Century Journal XXII(1991). 3. sz. 419–437.

present the origin of Hungarian Christianity projecting it onto the Apostolic Period. To prove his theory, he turns to the early Christian writers. The aim of this paper is to present the reception of his sources.

PĂRINȚI AI BISERICII ȘI IMAGINEA ORIGINII CREȘTINISMULUI LA MAGHIARI ÎN ISTORIOGRAFIA SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI CELUI DE-AL XVIII-LEA

Cuvinte-cheie: *istoria bisericii, Pál Debreceni Ember, reforma protestantă, părinții bisericii*

În secolele XVII-XVIII s-a manifestat un interes special față de istoria protestantismului din Ungaria și Transilvania. O operă care reflectă acest interes este *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania* (1706) de Pál Debreceni Ember. Autorul acestei istorii bisericești prezintă nu numai istoria Bisericii Reformate din Ungaria dar pune accent și pe promovarea originii apostolice a creștinismului maghiar. Pentru a dovedi veridicitatea acestei teorii face apel la scriitorii bisericii primare. Scopul acestei scrieri este prezentarea recepției acestor texte sursă.